

An Introduction to The Similarities Between Fotovatnameh-ye Banayan and Fotovatnameh-ye Chitsazan in Theoretical and Practical Principles

Adham Zargham¹ (Corresponding Author), Elnaz Dastyari²

¹Associate Professor, Department of Painting and Sculpture, School of Fine Arts, University of Tehran, Tehran, Iran

²Doctoral student of Art Research, Department of Advanced Art Studies, School of Fine Arts, University of Tehran, Tehran, Iran

(Received: 18.05.2024, Revised: 20.09.2024, Accepted: 13.10.2024)

<https://doi.org/10.22075/aaj.2024.34173.1244>

Abstract:

In traditional arts in Iran, art was proposed in connection with Fotovatnameh. Also, in the past, art was closely related to guilds. The word guild was also usually used to express professional groups in Islamic society. Each guild had a treatise that included the theoretical and practical principles related to the guild. In this regard, this research is faced with the question that What are the similarities between Fotovatnameh-ye Banayan and Fotovatnameh-ye Chitsazan are in theoretical and practical principles? The aim of this research is to study and examine the similarities between Fotovatnameh-ye Banayan and Fotovatnameh-ye Chitsazan in theoretical and practical principles. The present research method is descriptive-analytical and documentary method is used to investigate the issue. In addition, the qualitative analysis method has been used to analyze the data. In order to answer the research question, an attempt has been made to examine the possibility of explaining the similarities in theoretical and practical principles and their alignment by studying the Fotovatnameh-ye Banayan and Fotovatnameh-ye Chitsazan. The result of the research indicates that the similarities between the Fotovatnameh-ye Banayan and Fotovatnameh-ye Chitsazan can be classified under the title of paying attention to the teacher, manners related to doing work, and tools and materials. Also, in both of them, a way and a method with ethics have been presented and they cannot be considered merely a kind of outward etiquette.

Keywords: Craftsmanship, Fotovatnameh, Fotovatnameh-ye Chitsazan, Fotovatnameh-ye Banayan.

1- Email: Azargham@ut.ac.ir

2- Email: E.dastyari@gmail.com

How to cite: Zargham, A. and Dastyari, E. (2024). An Introduction to The Similarities Between Fotovatnameh-ye Banayan and Fotovatnameh-ye Chitsazan in Theoretical and Practical Principle. Journal of Applied Arts, 3(4), 21-30. Doi: [10.22075/aaj.2024.34173.1244](https://doi.org/10.22075/aaj.2024.34173.1244)

درآمدی بر اشتراکات و هم‌سویی فتوت‌نامه بنایان و فتوت‌نامه چیت‌سازان در حیطة مولفه‌های نظری و عملی

ادهم ضرغام^۱ (نویسنده مسئول)
الناز دستیاری^۲

^۱ دانشیار، گروه نقاشی و مجسمه‌سازی، دانشکدگان هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران
^۲ دانش آموخته دکتری پژوهش هنر، گروه مطالعات عالی هنر، دانشکدگان هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران
(تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۲/۲۹، تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۶/۳۰، تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۳/۰۷/۲۲)
مقاله علمی-پژوهشی <https://doi.org/10.22075/aj.2024.34173.1244>

چکیده

در هنرهای سنتی مقوله هنر و هنرمندی در ارتباط با جوانمردی و فتوت طرح شده‌است. هم‌چنین در دوران گذشته هنر ارتباط نزدیکی با اصناف داشته‌است. واژه صنف نیز معمولاً جهت بیان جماعات پیشه‌وری در جامعه اسلامی استفاده شده‌است. غالباً هر صنف رساله و فتوت‌نامه‌ای داشت که مبانی نظری و عملی مربوط به صنف را در خود گنجانده بود. در این راستا پژوهش حاضر با این پرسش روبه‌رو است که مولفه‌های نظری و عملی مطرح شده در فتوت‌نامه‌های بنایان و چیت‌سازان چه اشتراکاتی با یکدیگر دارند؟ هدف پژوهش حاضر مطالعه و بررسی نقاط مشترک موجود میان دو فتوت‌نامه مذکور و هم‌سویی آن‌ها در زمینه مطالب نظری و عملی است. روش پژوهش حاضر توصیفی-تحلیلی است و شیوه اسنادی جهت بررسی موضوع به کار رفته‌است. به‌علاوه برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از شیوه تجزیه و تحلیل کیفی استفاده شده‌است. در جهت پاسخ‌گویی به پرسش پژوهش تلاش شده‌است، تا با مطالعه دو فتوت‌نامه مذکور امکان تبیین جنبه‌های مشترک در زمینه‌ی نظری و عملی و هم‌سویی آن‌ها مورد بررسی قرار گیرد. نتیجه پژوهش حاکی از آن است که اشتراکات و هم‌سویی موجود میان دو فتوت‌نامه بنایان و چیت‌سازان را می‌توان تحت عنوان توجه دادن به استاد، آداب مربوط به انجام کار و ابزار و مصالح طبقه‌بندی کرد. هم‌چنین چنان‌چه از بررسی نقاط مشترک میان دو فتوت‌نامه برمی‌آید، در هر دوی آن‌ها راه و روشی توأمان با اخلاق ارائه شده‌است و نمی‌توان آن‌ها را صرفاً نوعی آداب ظاهری دانست.

واژه‌های کلیدی: جَرَف و پیشه‌ها، فتوت‌نامه، فتوت‌نامه چیت‌سازان، فتوت‌نامه بنایان.

1- Email: Azargham@ut.ac.ir

2- Email: E.dastyari@gmail.com

شیوه ارجاع به این مقاله: ضرغام، ادهم و دستیاری، الناز. (۱۴۰۲). درآمدی بر اشتراکات و هم‌سویی فتوت‌نامه بنایان و فتوت‌نامه چیت‌سازان در حیطة مولفه‌های نظری و عملی، نشریه هنرهای کاربردی، ۳(۴)، ۲۱-۳۰. Doi: 10.22075/aj.2024.34173.1244

مقدمه

هنرورزی در ادوار گذشته ایران در ارتباط با جوانمردی و فتوت مطرح می‌گردیده‌است. در حقیقت هنر و هنرمندان ارتباط تنگاتنگی با اصناف داشتند. در سده‌های گذشته صنف برای بیان جماعات پیشه‌وری در جامعه اسلامی مورد استفاده قرار می‌گرفت. این کلمه در ارتباط با صنف‌های متفاوت نظیر صرافان، زرگران و به طور کلی اهل مشاغل و پیشه به کار می‌رفت. هر صنف روش و اسلوب مخصوص به خود را داشت و بر اساس آن عمل می‌کرد. در کتاب «اصناف در عصر عباسی» آورده شده‌است که صنف نوعی اتحادیه پیشه‌وری بوده که بر پایه توده مردم شکل می‌گرفت (الشیخلی، ۱۳۶۲: ۵۴). در واقع تشکیلات پیشه‌وری در جامعه اسلامی سازمانی، سندیکایی بود که به نظارت بر سطح فنی نیروهای انسانی صناعات می‌پرداخت. همچنین می‌توان به فتوت‌نامه‌ها اشاره کرد که به نوعی جنبه‌های عملی و نظری پیشه‌ها و هنرها را در بر می‌گرفتند و پشتوانه نظری صنایع و هنرها نیز به شمار می‌رفتند. این‌گونه به نظر می‌رسد که با بررسی متون و فتوت‌نامه‌ها می‌توان مولفه‌های نظری و عملی موجود در آن‌ها را تبیین نمود. در این راستا پژوهش حاضر با این سوال روبه‌رو است که اشتراکات و همسویی فتوت‌نامه‌های بنایان و چیت‌سازان در ارتباط با مولفه‌های نظری و عملی مطرح شده چگونه قابل بررسی و مطالعه است؟ در جهت پاسخگویی به پرسش ذکر شده، تلاش شده‌است با مطالعه اشتراکات میان دو فتوت‌نامه مذکور، هم‌سویی آن‌ها در زمینه مطالب نظری و عملی مورد بررسی قرار گیرد.

پیشینه پژوهش

شریفیان اصفهانی و امین‌پور در مقاله «فتوت‌نامه معماری اصول چهارده گانه اخلاق حرفه‌ای معماری و شهرسازی» (۱۳۹۴) در نشریه فرهنگ معماری و شهرسازی اسلامی، به ویژگی‌های اخلاقی و معنوی موجود در فتوت‌نامه‌ها پرداخته و بر آن بودند که به ایده‌ای جهت تدوین اصول اخلاقی و معنوی در آموزش رشته شهرسازی و معماری دست یابند. همچنین جوان آراسته در پژوهشی با عنوان «فتوت اسلامی و جایگاه اخلاق در حرفه‌ورزی» (۱۳۹۰) منتشر شده در پژوهشنامه اخلاق، تلاش نموده‌است که با در نظر داشتن فتوت‌نامه‌ها به تبیین اخلاق در حیطه

حرفه‌ورزی بپردازد. فرزانه باخدا نیز در پژوهشی با عنوان «آیین جوانمردی به مثابه الگویی اخلاقی-اجتماعی» (۱۳۹۱) در نشریه اخلاق و حیوانی، به آداب و رسوم مربوط به فتوت و جوانمردی به عنوان ذخایر معنوی و فرهنگی ایران می‌پردازد و خاطرنشان می‌سازد که حکمت عملی جاری در این آداب و رسوم، می‌تواند الگویی مناسب برای جامعه قلمداد شود. به علاوه زندگی محب در مقاله «شناخت و تحلیل فتوت‌نامه‌ها در جهت ارتقای مهارت‌آموزی و اخلاق حرفه‌ای معماران» (۱۳۹۸) در نشریه مهارت‌آموزی، جنبه‌های آموزشی فتوت‌نامه‌ها را مورد بررسی قرار داده و اشاره می‌نماید که در این حیطه در کنار آموزش عملی، مباحث فکری و نظری نیز به دانشجویان منتقل می‌گردد. موارد مذکور بیشتر جنبه‌های اخلاقی و سلوک معنوی موجود در فتوت‌نامه‌ها را مد نظر قرار داده‌اند. بخش دیگری از پژوهش‌ها به جنبه‌های آموزشی و امکان بهره‌گیری از جنبه‌های تعلیمی فتوت‌نامه‌ها پرداخته‌اند. به عنوان مثال مرادی نسب و هاشمی در مقاله «تبیین بنیان‌های آموزش سنتی معماری در ایران بر پایه فتوت‌نامه‌ها با تأکید بر فتوت‌نامه بنایان» (۱۴۰۰) منتشر شده در نشریه پژوهشگاه میراث فرهنگی، به تبیین بنیان‌های آموزشی سنتی معماری ایران با مدنظر قرار دادن فتوت‌نامه بنایان پرداخته‌است. همچنین علاوه بر موارد یاد شده موسوی گیلانی و شکیبادل در مقاله «سلوک عارفانه در سنت استاد و شاگردی فتوت‌نامه‌ها و تأثیر آن بر خلاقیت هنرمند» (۱۳۹۸) در نشریه مطالعات هنر و رسانه، به تعالی صنایع در فتوت‌نامه‌ها پرداخته‌اند. چنانچه اشاره شد، در اغلب پژوهش‌های انجام شده به جنبه‌های اخلاقی و آموزشی موجود در آداب و رسوم فتوت‌نامه‌ها پرداخته شده‌است. در پژوهش حاضر تلاش می‌شود به‌طور مشخص اشتراکات و همسویی دو فتوت‌نامه بنایان و چیت‌سازان از بابت مولفه‌های نظری و عملی طرح شده در آن‌ها مورد توجه قرار گیرد.

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر از نوع توصیفی-تحلیلی است و از شیوه اسنادی جهت بررسی موضوع استفاده شده‌است. در راستای پاسخ‌گویی به پرسش پژوهش، از میان فتوت‌نامه‌های موجود، فتوت‌نامه بنایان و فتوت‌نامه چیت‌سازان مبنای مطالعه قرار گرفته‌است. شاخص انتخاب منابع

مذکور اشاره به برخی از اصطلاحات، روش‌ها و شیوه‌های عملی بوده‌است. همچنین جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از شیوه تجزیه و تحلیل کیفی استفاده شده‌است. حافظ‌نیا اشاره می‌کند که در تحقیقات کیفی، اسناد و نوشته‌ها حکم داده را دارند و محقق می‌تواند از طریق جمع‌آوری، طبقه‌بندی و ارزیابی آن‌ها، مجهول را کشف نماید (حافظ‌نیا، ۱۴۰۱: ۲۶۹).

فتوت

واژه «فتی» به معنای جوان است که تدریجاً مفاهیمی نظیر دلیری و بخشندگی به آن افزوده گشته و نیکی‌های معنوی و دلیری را نیز به آن گره زده‌اند. سلوک اهل فتوت بر اخلاص در عمل و دوری از ریا استوار بود که آرام آرام با سنت‌های اهل ملامت درآمیخت. پیشینه فتوت در ایران به دوران پیش از اسلام باز می‌گردد. لازم به ذکر است که بسیاری از افکار مانویان در این مسلک راه یافته‌است (رضوی، ۱۳۹۱: ۲۶). عقیفی خاطرنشان می‌سازد که فتوت در زمان ظهور تصوف به آن متصل شد و این امر را می‌توان نشان دهنده تأثیر و تأثر آن‌ها از یکدیگر دانست (عقیفی، ۱۳۷۶: ۴۴). حضرت علی (ع) به نام فتی ملقب شده‌اند. در «فتوت‌نامه سلطانی» آورده شده‌است که در زمان جنگ احد دشمنان به پیامبر (ص) حمله کردند و ایشان به حضرت فرمودند که حمله آنان را دفع کند. آن حضرت دمار از آن خاکساران برآورد، در همان زمان آوازی به گوش رسید «لا فتی الا علی لا سیف الا ذوالفقار» (کاشفی سبزواری، ۱۳۵۰: ۹). در واقع فتوت و جوانمردی، نظامی اخلاقی و اعتقادی بوده و گونه‌ای از هستی‌شناسی و انسان‌شناسی را ارائه می‌نماید.

فتوت‌نامه‌ها

بنیان‌های نظری و عرفانی هنر و معماری اسلامی را می‌توان در فتوت‌نامه‌ها جستجو کرد. بلخاری قهپی خاطرنشان می‌سازد که فتوت‌نامه نویسان منشور معنوی صناعات و هنرها را در تمدن اسلامی به نگارش درآورده‌اند (بلخاری قهپی، ۱۳۹۴: ۱۴۸). رساله‌های اهل فتوت بخشی از ادبیات عامه ایران را به خود اختصاص می‌دهند. در کتاب «چهارده رساله در باب فتوت و اصناف» آمده‌است که در رساله‌های اهل فتوت آداب و رسوم طبقه عامه ایران و به‌ویژه پیشه‌وران در دوران گذشته تبیین شده‌است (افشاری و مداینی، ۱۳۸۱: ۱۳). از آن جایی که اصناف می‌کوشیدند تا

اصول فتوت را مراعات کنند، غالباً هر صنف برای خود یک رساله و یا فتوت‌نامه داشت. فتوت‌نامه‌ها غالباً برای یک صنف خاص به نگارش درمی‌آمدند. در کتاب «چهارده رساله در باب تصوف و اصناف» آورده شده‌است که در عصر صفوی فتوت در میان عامه مردم رواج پیدا کرد (چهارده رساله در باب فتوت و اصناف، ۱۳۸۱: ۴۴). این‌گونه به نظرمی‌رسد که تعداد کمی از فتوت‌نامه‌ها مربوط به پیش از دوران صفوی می‌شوند. افشاری و مداینی اشاره می‌کنند که فتوت‌نامه‌های مربوط به دوران صفویه به دلیل زبان فاخر و شیوا حائز اهمیت می‌باشند، اما عامی بودن و کم سوادبودن نویسندگان در دوران پس از صفویان موجب شد که اغلب فتوت‌نامه‌ها دارای نثری سخیف باشند (همان: ۴۴). در مجموع می‌توان فتوت‌نامه‌ها را از منابع بسیار مهم و ارزنده در قلمرو پیوند میان حکمت و هنر در تمدن اسلامی دانست. فتوت‌نامه‌ها غالباً به صورت سوال و جواب هستند و در این قالب مفاهیم را به مخاطب منتقل می‌سازند. فتوت‌نامه چیت‌سازان بر مبنای پرسش و پاسخ تدوین شده‌است و بخش اول آن به آداب و اصطلاحات و مقدمات چیت‌سازی اختصاص دارد. در کتاب «آیین جوانمردی» اشاره شده‌است که تدوین این فتوت‌نامه به قرن دهم هجری برمی‌گردد (صراف، ۱۳۵۲: ۲۸). فتوت‌نامه بنیان نیز از مولفی ناشناس است و نسخه خطی آن در ترکیه موجود است (بنا وزیرآبادی پنجابی، ۱۳۹۳: ۲۰).

توجه دادن به استاد در فتوت‌نامه‌ها

در دوران گذشته در هر صنف سلسله مراتبی وجود داشت و این امر تعلیم و تربیت را در بر می‌گرفت. در هر صنف یک استاد نسبت به دیگران ممتاز بود. در کتاب از «کارگاه تا دانشگاه» آورده شده که اخوان‌الصفاء باور داشتند، هر انسان صنعتگری ناگزیر از داشتن استادی است که به او صنعت و یا علمی را بیاموزد. در واقع استاد قوه نهفته در نفس صنعتگر را برمی‌انگیخت تا آن را به مرحله فعل برساند (آژند، ۱۳۹۸: ۲۰). ارتباط استاد با شاگرد نوعی ارتباط مرید و مرادی و توأم با احترام بود که گاهی تا بعد از مرگ استاد نیز ادامه می‌یافت. در حقیقت در شیوه شاگرد و استادی اهلیت شاگرد بسیار حائز اهمیت بود. در کتاب «بررسی تحولات نظام استاد - شاگردی در ایران» خاطرنشان شده‌است که سعی استاد همواره بر این بود

جدول ۱- مصادیق مربوط به استاد در فتوت‌نامه بنایان و چیت‌سازان. منبع: (نگارندگان).

منبع	مطالب آورده شده در خصوص استادان در فتوت‌نامه بنایان و چیت‌سازان	مصادیق اشاره به استادان در فتوت‌نامه بنایان و چیت‌سازان
فتوت‌نامه بنایان	امام جعفر صادق (ع)	نسبت دادن فتوت‌نامه به پیامبر و یا یک امام معصوم
فتوت‌نامه چیت‌سازان	امام جعفر صادق (ع)	
فتوت‌نامه بنایان	تعداد استادان بنا: ۱۲ عدد تعداد پیران: ۱۲ عدد (چهار پیر شریعت، چهار پیر طریقت، چهار پیر حقیقت، چهار پیر معرفت)	تعداد استادان و پیران
فتوت‌نامه چیت‌سازان	تعداد استادان چیت‌ساز: ۱۲ عدد تعداد پیران: ۱۲ عدد (چهار پیر شریعت، چهار پیر طریقت، چهار پیر معرفت، چهار پیر حقیقت)	
فتوت‌نامه چیت‌سازان	تراشیدن تخته (استاد عبدالله حبشی)	نسبت دادن برخی فنون عملی به استادان
فتوت‌نامه چیت‌سازان	در کار خود استاد مثل شبان و شاگردان مثل گوسفندان دانی (از احکام چیت‌سازی) به‌طریق پیران رفتن (از احکام چیت‌سازی) غیبت استادان را نکردن در چیت‌سازی ابتدا نظر استاد مقدم است.	تکریم استادان
فتوت‌نامه بنایان	هر صباح که برخیزد از علم شریعت و طریقت و حقیقت باخبر باشد، تا استادی بر او مسلم باشد. (از احکام بنایی) در کار خود استاد بودن (از احکام بنایی)	شرایط استادی
فتوت‌نامه چیت‌سازان	هر صباح که برخیزد از علم شریعت و طریقت و حقیقت باخبر باشد، تا استادی بر او مسلم باشد. (از احکام چیت‌سازی) چیت‌سازی دانستن احکام چیت‌سازی استاد نباید به هرکسی آموزش دهد.	

معصوم نسبت داده شده‌اند. فتوت‌نامه بنایان و فتوت‌نامه چیت‌سازان به حضرت امام جعفر صادق (ع) نسبت داده شده‌اند (کربن، ۱۳۶۳: ۸۱). جنبه دیگری از حضور استادان در فتوت‌نامه‌ها مربوط به تعداد استادان و شاگردان می‌شود. در فتوت‌نامه‌ها همواره به شمار استادان و شاگردان آنان اشاره شده‌است. در فتوت‌نامه بنایان و فتوت‌نامه چیت‌سازان تعداد استادان دوازده عدد^۲ ذکر شده‌است. افزون‌بر ذکر نام استادان، از جمله مصادیق مشترک میان این فتوت‌نامه‌ها یادکردن از پیر است. طریق دیگر حضور استادان در فتوت‌نامه‌های یادشده، نسبت دادن برخی فنون عملی به آنان است. به عنوان مثال در فتوت‌نامه چیت‌سازان تراشیدن تخته به عبدالله حبشی نسبت داده شده‌است. تأکید بر

که حرفه و پیشه در خانواده‌اش باقی بماند. وجود چنین روابطی بین استاد و شاگرد خانواده‌ها را چنان علاقه‌مند و مجذوب می‌کرد که فرزندان خود را با اطمینان به دست استاد و کارگاهش می‌سپردند. همچنین استاد، اکثر شاگردان خود را از میان خویشاوندان انتخاب می‌کرد، تا اسرار حرفه وی پوشیده بماند (فیوضات، ۱۳۷۲: ۵۷). قسمتی از محتوای فتوت‌نامه‌ها، اختصاص به استادان دارد و در فتوت‌نامه بنایان و چیت‌سازان می‌توان اشارات متنوعی به استادان را ملاحظه کرد. اینگونه به نظر می‌رسد که مذاقه در باب استادان از وجوه متعددی در فتوت‌نامه‌ها مورد توجه قرار گرفته‌است. از جمله این اشارات در آغاز فتوت‌نامه‌ها به چشم می‌خورد، به گونه‌ای که هر کدام از آن‌ها به یک پیامبر و یا یک امام

تکریم استادان و ذکر شرایط استادی نیز جنبه دیگری را به نمایش می‌گذارد که از منظر دیدگاه نظری و حکمی قابل تأمل است. در جدول (۱)، مصادیق مربوط به استاد در دو فتوت‌نامه بنایان و چیت‌سازان آورده شده‌است.

آداب انجام کار در فتوت‌نامه‌ها

در فتوت‌نامه‌ها همواره میان امر اخلاقی و عمل هنری می‌توان ارتباط مستقیمی را ملاحظه کرد. به گونه‌ای که در فتوت‌نامه‌ها انجام هر عمل به همراه آیه‌ای از قرآن کریم و یا یک ذکر مشخص آورده شده‌است. ابراهیمی و موسوی گیلانی خاطرنشان می‌سازند که رابطه دوسویه فتوت و پیشه‌وری مشخص و مبرهن است. در واقع میان گرایش به کار و اصول جوانمردی اتحاد برقرار است و در این راستا می‌توان به ملازمت آداب و اصول جوانمردی و امور اخلاقی اشاره کرد (ابراهیمی و موسوی گیلانی، ۱۳۹۸: ۲۰).

در فتوت‌نامه بنایان و فتوت‌نامه چیت‌سازان به برخی آداب انجام کار اشاره مستقیمی شده‌است. در این خصوص مواردی مشترک و هم‌سو میان دو فتوت‌نامه یادشده به چشم می‌خورد که در جدول (۲)، به آن‌ها اشاره شده‌است.

چنانچه پیش‌تر گفته شد، در فتوت‌نامه‌ها مراحل انجام کار توأمان با جنبه‌های عبادی مورد توجه قرار گرفته‌است. در این راستا می‌توان به ذکر آیات قرآن کریم در ارتباط با مراحل انجام کار اشاره کرد. در فتوت‌نامه بنایان برای هر کدام از اعمال بنایی یک آیه آورده شده‌است.

از جمله:

به کار رفتن: «وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى»
و اینکه برای انسان جز حاصل تلاش او نیست
(سوره نجم-آیه ۳۹)

ماله بر گل کشیدن: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا

جدول ۲- بررسی هم‌سویی مبانی نظری و آداب انجام کار در فتوت‌نامه بنایان و فتوت‌نامه چیت‌سازان. منبع: نگارندگان).

منبع	آداب انجام کار
فتوت‌نامه بنایان	پاک بودن
فتوت‌نامه بنایان، فتوت‌نامه چیت‌سازان	با طهارت بودن
فتوت‌نامه بنایان، فتوت‌نامه چیت‌سازان	راستی
فتوت‌نامه بنایان	دستگاه استادان را پاک نگه داشتن
فتوت‌نامه بنایان	خلاف نگفتن
فتوت‌نامه بنایان، فتوت‌نامه چیت‌سازان	چراغ استادان را روشن نگه داشتن
فتوت‌نامه بنایان	به ارواح استادان تکبیر گفتن
فتوت‌نامه بنایان	نمازگزاردن
فتوت‌نامه بنایان، فتوت‌نامه چیت‌سازان	سخن تند نگفتن
فتوت‌نامه بنایان	ثابت قدم بودن در کار
فتوت‌نامه بنایان، فتوت‌نامه چیت‌سازان	کم سخن بودن
فتوت‌نامه بنایان، فتوت‌نامه چیت‌سازان	ادب خود را نگه داشتن
فتوت‌نامه بنایان، فتوت‌نامه چیت‌سازان	تنگ حوصله نبودن
فتوت‌نامه بنایان، فتوت‌نامه چیت‌سازان	فقیر دوست بودن
فتوت‌نامه بنایان، فتوت‌نامه چیت‌سازان	چست و چالاک بودن
فتوت‌نامه چیت‌سازان	به طریق پیران رفتن
فتوت‌نامه چیت‌سازان	غیبت نکردن
فتوت‌نامه بنایان	باحیا بودن
فتوت‌نامه بنایان، فتوت‌نامه چیت‌سازان	باسخاوت بودن

تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا» الا ای مومنان، به درگاه خدا توبه نصوح (با خلوص و دوام) کنید (سوره تحریم-آیه ۸).

طرح اندازی گنبد و راست کردن طاقها: «يَقُولُونَ رَبَّنَا اُنْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» و در آن حال (به شوق و نشاط) گویند: پروردگارا، تو نور ما را به حد کمال رسان و ما را (به لطف و کرم خود) ببخش که البته تو بر هر چیز توانایی (سوره تحریم-آیه ۸).

زاویه بستن: «أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى» آیا او ندانست که خدا (اعمال زشتش را) می بیند (سوره علق-آیه ۱۴).

بر ارتفاع ایستادن: «عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُم جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ» باشد که پروردگارتان گناهانتان را مستور گرداند و شما را در باغ های بهشتی که زیر درختانش نهرها جاری است داخل کند (سوره تحریم-آیه ۸).

پایین آمدن از ارتفاع: «وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِمَنْ يَرَى فَأَمَّا مَنْ طَغَى وَآثَرَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَى» و دوزخ برای بینندگان آشکار شود. پس هر کس (از حکم شرع خدا) سرکش و طاغی شد و زندگی دنیا را برگزید. دوزخ جایگاه اوست (سوره نازعات-آیات ۳۶ تا ۳۹).

دست در گل کردن: «إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَّاصُوا بِالْحَقِّ وَتَوَّاصُوا بِالصَّبْرِ» مگر آنان که ایمان آورده و نیکوکار شدند و به درستی و راستی و پایداری (در دین) یکدیگر را سفارش کردند (سوره عصر-آیه ۳).

خشت بر یکدیگر گذاشتن: «إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا» هنگامی که زمین به سخت ترین زلزله خود به لرزه درآید (سوره زلزال-آیه ۱).

گل بر قالب گذاشتن: «قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا» و گویند: ای وای بر ما، که ما را از خوابگاهمان برانگیخت؟ (سوره یس-آیه ۵۲)

خشت دو نیمه کردن: «فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» آفرین بر (قدرت کامل) خدایی که بهترین آفرینندگان است (سوره مومنون-آیه ۱۴).

در فتوت نامه چیت سازان نیز هر کدام از

اعمال مرتبط با چیت سازی با یک آیه شریفه همراه شده است:

قدم به کارخانه گذاشتن: «لَا يُضْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّى» که هیچ کس در آن آتش در نیفتد مگر شقی ترین خلق. همان کس که (آیات و رسل حق را) تکذیب کرد و روی از آن بگردانید. (سوره لیل-آیات ۱۵ و ۱۶). و «وَأَنْ جَاءَهُ الْأُغْمَى» چون آن مرد نابینا حضورش آمد (سوره عبس-آیه ۲).

جوشاندن کرباس: «فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ» پس عمل هر کس را در میزان حق وزنی باشد، او در بهشت به آسایش و زندگانی خوش خواهد بود (سوره لیل-آیات ۷ و ۸).

چیت به دیگ انداختن: «أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ» آیا آدمی نمی داند که روزی آنچه (از مردگان) در دل قبرهاست همه بیرون ریخته می شود؟ و آنچه در دلها پنهان است همه را پدیدار سازند؟ (سوره عادیات-آیات ۹ و ۱۰).

پاسمه کردن: «يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ» آن روز که (از وحشت و هولناکی) هر کس از برادرش می گریزد و بلکه از مادر و پدرش و از زن و فرزندانش هم می گریزد (سوره عبس-آیات ۳۴ تا ۳۶).

پارچه در زمین انداختن: «إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا» آفرین بر (قدرت کامل) خدایی که بهترین آفرینندگان است (سوره زلزال-آیه ۱).

برچیدن کار: «وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِمَنْ يَرَى فَأَمَّا مَنْ طَغَى وَآثَرَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَى» و دوزخ برای بینندگان آشکار شود. پس هر کس (از حکم شرع خدا) سرکش و طاغی شد و زندگی دنیا را برگزید، دوزخ جایگاه اوست (سوره نازعات-آیات ۳۶ تا ۳۹).

زاج آب کردن: «إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا وَأَكِيدُ كَيْدًا فَمَهْلُ الْكَافِرِينَ أَهْمَلُهُمْ رُوَيْدًا» دشمنان اسلام هر چه بتوانند کید و مکر (بر محو انسلام) می کنند و من هم در مقابل مکرشان مکر خواهم کرد. پس اندکی کافران را مهلت ده و آنها را فرو گذار (تا وقت کیفرشان فرا رسد) (سوره طارق-آیات ۱۵ تا ۱۷).

قدم در دکان گذاشتن: «قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا ذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ

الْمُرْسَلُونَ» و گویند: ای وای بر ما، که ما را از خوابگاهمان برانگیخت؟ این همان وعده خدای مهربان است و رسولان همه راست گفتند (سوره یاسین-آیه ۵۲).

به خرید رفتن: «يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِيُرَوْا أَعْمَالَهُمْ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ» در آن روز قیامت مردم از قبرها پراکنده بیرون آیند تا (پاداش نیک و بد) اعمال آنها را (در حساب و میزان حق) به آنان بنمایند. پس هر کس به قدر ذره‌ای کار نیک کرده باشد (پاداش) آن را خواهد دید و هر کس به قدر ذره‌ای کار زشتی مرتکب شده آن هم به کیفرش خواهد رسید (سوره زلزال-آیات ۶ تا ۸).

پشت تخته نشستن: «إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا» خدا و فرشتگانش بر (روان پاک) این پیغمبر صلوات و درود می‌فرستند شما هم ای اهل ایمان، بر او صلوات و درود بفرستید و با تعظیم و اجلال بر او سلام گویند و تسلیم فرمان او شوید (سوره احزاب-آیه ۲).

از پشت تخته برخاستن: «فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» آفرین بر (قدرت کامل) خدایی که بهترین آفرینندگان است (سوره مومنون-آیه ۱۴).

کرباسی تاب دادن: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُم جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَنْتُمْ لَنَا نُورٌ وَآغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» ای مومنان، به درگاه خدا توبه نصوح (با خلوص و دوام) کنید، باشد که پروردگارتان گناهانتان را مستور گرداند و شما را در باغ‌های بهشتی که زیر درختانش نه‌رها جاری است داخل کند در آن روزی که خدا پیغمبر خود و گرویدگان به او را ذلیل نسازد (بلکه عزیز و سرفراز ابد گرداند، در آن روز) نور (ایمان و عبادت) آن‌ها در پیش رو و سمت راست ایشان می‌رود (و راه بهشتشان می‌نماید) و در آن حال (به شوق و نشاط) گویند: پروردگارا، تو نور ما را به حد کمال رسان و ما را (به لطف و کرم خود) ببخش که البته تو بر هر چیز توانایی (سوره تحریم-آیه ۸).

چنانچه از بررسی آیات شریفه آورده شده در دو فتوت‌نامه بنایان و چیت‌سازان برمی‌آید، برخی آیات شریفه در میان دو فتوت‌نامه مشترک هستند و افزون‌بر آن در یک فتوت‌نامه نیز، برای چندین عمل به کار رفته‌اند. به عنوان مثال آیه ۸ سوره مبارکه تحریم در فتوت‌نامه بنایان برای ماله بر گل کشیدن، طرح‌اندازی گنبد و راست کردن طاق‌ها و بر ارتفاع ایستادن آورده شده‌است. هم‌چنین این آیه در فتوت‌نامه چیت‌سازان برای کرباس تاب دادن آمده‌است. در تفسیر این آیه آورده شده‌است که این آیه راه نجات از آتش دوزخ را نشان می‌دهد و نخستین گام برای نجات توبه از گناه است که از هر نظر خالص باشد (URL:1). بدین ترتیب ارجاع مکرر به برخی از آیات را می‌توان از جمله نقاط مشترک بارز میان این دو فتوت‌نامه در نظر گرفت.

واکاوای جنبه‌های نظری و عملی ابزار و مصالح در فتوت‌نامه‌ها

اشاره به ابزار و مصالح در فتوت‌نامه‌ها همواره با جنبه‌ها و وجوه حکمی همراه است. در این رسالات همه چیز از جمله ابزار حامل معنا و رمز و راز است. در ارتباط با توجه دادن به ابزار و مصالح در فتوت‌نامه بنایان و چیت‌سازان رویکردی مشابه و هم‌سو به چشم می‌خورد. در فتوت‌نامه چیت‌سازان برای هر کدام از ابزار و وسایل کار یک ذکر آورده شده‌است. در این فتوت‌نامه برای سنگ: «یا رحیم»، دیگ: «یا ایها الذین امنوا»، رنگ: «صلوا علیه و سلموا تسلیما»، چوب: «یا دلیل المتحیرین» و آب: «لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله» آورده شده‌است (کربن، ۱۳۶۳: ۹۳-۹۲). در فتوت‌نامه بنایان نیز به کار بردن هر کدام از ابزار بنایی با یک آیه همراه شده‌است:

تیشه به دست گرفتن: «يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءٌ مِنْ أَخِيهِ وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ» آن روز که (از وحشت و هولناکی) هر کس از برادرش می‌گریزد و بلکه از مادر و پدرش و از زن و فرزندان هم می‌گریزد (سوره عبس-آیات ۳۴ تا ۳۶).

ماله به دست گرفتن: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا» الا ای مومنان، به درگاه خدا توبه نصوح (با خلوص و دوام) کنید (سوره تحریم-آیه ۸).

قالب به دست گرفتن: «لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّى» که هیچ کس در آن آتش در نیفتد مگر شقی‌ترین خلق. همان کس که (آیات و رسل حق را) تکذیب کرد و روی از آن بگردانید (سوره لیل-آیات ۱۵ و ۱۶) و «وَأَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى» چون آن مرد نابینا حضورش آمد (سوره عبس-آیه ۲).

ناوه^۴ بر دست گرفتن: «فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ» پس عمل هر کس را در میزان حق وزنی باشد، او در بهشت به آسایش و زندگانی خوش خواهد بود (سوره قاره-آیات ۶ و ۷).

ریسمان به دست گرفتن: «أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ» آیا آدمی نمی‌داند که روزی آنچه (از مردگان) در دل قبرهاست همه بیرون ریخته می‌شود؟ و آنچه در دل‌ها پنهان است همه را پدیدار سازند؟ (سوره عادیات-آیات ۹ و ۱۰).

شاغول^۵ افکندن: «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ» پس هر کس به قدر ذره‌ای کار نیک کرده باشد (پاداش) آن را خواهد دید و هر کس به قدر ذره‌ای کار زشتی مرتکب شده آن هم به کیفرش خواهد رسید (سوره زلزال-آیات ۶ تا ۸).

چوب زاویه به دست گرفتن: «يَقُولُونَ رَبَّنَا أَنْتُمْ لَنَا نُورٌ وَآغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» و در آن حال (به شوق و نشاط) گویند: پروردگارا، تو نور ما را به حد کمال رسان و ما را (به لطف و کرم خود) ببخش که البته تو بر هر چیز توانایی (سوره تحریم-آیه ۸).

چنان‌چه از بررسی و مطالعه چگونگی پرداختن به ابزار و مصالح در فتوت‌نامه‌های بنیایان و چیت‌سازان برمی‌آید، اشاره به ابزار و مصالح انجام کار در هر دو فتوت‌نامه مذکور همراه با رویکردی عبادی و توأمان با رویکردهای اخلاقی است. در حقیقت به هر ابزاری همراه با نوعی ذکر و یادآوری پرداخته شده‌است.

نتیجه‌گیری

با توجه به اشتراکات و هم‌سویی موجود میان دو فتوت‌نامه بنیایان و چیت‌سازان این‌گونه به نظر می‌رسد که مطالب آورده شده در آن‌ها را می‌توان تحت عنوان توجه دادن به استاد، آداب مربوط به انجام کار و ابزار و مصالح طبقه‌بندی کرد. در ارتباط با موارد ذکر شده، می‌توان شباهت‌هایی را در قلمرو مطالب نظری و عملی در دو فتوت‌نامه مذکور یافت. چنان‌چه از بررسی متن دو فتوت‌نامه بر می‌آید، استاد جایگاهی ارزشمند و خطیر را به خود اختصاص می‌دهد. هم‌چنین هر دو فتوت‌نامه مذکور به امام جعفر صادق (ع) نسبت داده شده‌اند. به علاوه در فتوت‌نامه بنیایان و چیت‌سازان به تکریم استادان و شرایط استادی پرداخته شده‌است. افزون بر موارد ذکر شده، ذکر تعداد استادان و پیران و به‌طور مشخص نسبت دادن برخی فنون عملی به استادان از جمله مصادیقی به شمار می‌رود که هم‌سویی دو فتوت‌نامه را به نمایش می‌گذارد. بخش دیگری که رویکردی مشابه میان فتوت‌نامه بنیایان و چیت‌سازان را نشان می‌دهد، اشارات مستقیم به آداب انجام کار است. در این راستا همراهی هر کدام از این آداب با آیات قرآن کریم اهمیت جنبه‌های اخلاقی را نشان می‌دهد. لازم به ذکر است که یکی از بارزترین جلوه‌های شباهت میان دو فتوت‌نامه مذکور بهره‌گیری از آیات شریفه یکسان است. چنین رویکردی در جنبه‌های نظری و عملی در ارتباط با ابزار و مصالح در فتوت‌نامه‌های مذکور نیز به چشم می‌خورد. از این رو همواره می‌بایست در نظر داشت که نباید فتوت را تنها آداب و مناسکی ظاهری در نظر گرفت، بلکه می‌توان آن را راه و روشی توأمان با اخلاق قلمداد کرد.

پی‌نوشت

۱. از دلایل مهم شمردن اخوان‌الصفا در تاریخ هنر اسلامی، اثرگذاری آنان بر فتوت و فتوت‌نامه‌ها است. بلخاری قه‌ی اشاره می‌نماید که برخی آن‌ها را نوافلاطونیان اسلامی و برخی فیثاغوریان مسلمان می‌دانند (بلخاری قه‌ی، ۱۳۹۶: ۳۵).
۲. این‌گونه به نظر می‌رسد که دوازده استاد، نشانه پیروی از دوازده امام است (کرین، ۱۳۹۶: ۸۲).
۳. چاپ کردن.
۴. چوب کوتاه میان خالی کرده را گویند که گل کاران بدان گل کشند (URL:2).
۵. قطعه فلزی که آن را به رشته‌ای آویزند و برای قایم بالا بردن دیوار در بنایی بکار برند (URL:3).

منابع

- قرآن کریم (۱۳۸۸)، ترجمه حسین الهی قمشه‌ای، تهران: انتشارات فرهنگ‌نما.
- آژند، یعقوب (۱۳۹۸)، از کارگاه تا دانشگاه: پژوهشی در نظام استاد-شاگردی و تبدیل آن به نظام دانشگاهی در نقاشی ایران، تهران: فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران، موسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری متن.
- ابراهیمی، احمدرضا؛ موسوی گیلانی، سیدرضی (۱۳۹۸)، راهکارهای نظری و عملی برای سلوک معنوی هنرمند در منشور فتوت‌نامه‌ها، مطالعات هنر و رسانه، ۱(۱): ۳۶-۱۱.
- افشاری، مهران؛ مدائینی، مهدی (۱۳۸۱)، چهارده رساله در باب فتوت و اصناف، تهران: چشمه.
- الشیخلی، صباح ابراهیم سعید (۱۳۶۲)، اصناف در عصر عباسی، ترجمه هادی عالم‌زاده، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- بلخاری قه‌ی، حسن (۱۳۹۴)، قدر: نظریه هنر و زیبایی در تمدن اسلامی، تهران: سوره مهر.
- _____ (۱۳۹۴)، هندسه خیال و زیبایی (پژوهشی در آرای اخوان‌الصفا درباره هنر و زیبایی)، تهران: سوره مهر.
- بنا وزیرآبادی، حبیب‌الله (۱۳۹۴)، رساله گل‌کاری (فتوت‌نامه بنایان)، تهران: پژوهشکده هنر.
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۴۰۱)، مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، تهران: سمت.
- رضوی، مسعود (۱۳۹۱)، تاریخ و فرهنگ جوانمردی: سپاس‌نامه‌ای به ایرج افشار، تهران: اطلاعات.
- صراف، مرتضی (۱۳۵۲)، رسائل جوانمردان، مشتمل بر هفت فتوت‌نامه، تهران: قسمت ایران‌شناسی انستیتوی فرانسوی پژوهش‌های علمی در ایران.
- عقیفی، ابوالعلاء (۱۳۷۶)، رساله ملامتیه، صوفیه و فتوت، ترجمه نصرت‌الله فروهر، تهران: الهام.
- فیوضات، ابراهیم (۱۳۷۲)، بررسی تحولات نظام استاد-شاگردی در ایران، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- کرین، هانری (۱۳۶۳)، آیین جوانمردی، ترجمه احسان نراقی، تهران: نشر نو.

References

- URL1: wiki.ahlolbait.com Accessed at 20-07-2024
- URL2: dekhoda.ut.ac.ir/fa/dictionary Accessed at 29-04-2024
- URL3: dekhoda.ut.ac.ir/fa/dictionary Accessed at 29-04-2024